

Helytörténetírás és helyi közösségek

Közérthetőség és tudományos színvonal

Az alábbi fejtegetések során elsősorban arra kerestük a választ, miként lehet úgy megírni egy helység történetét, hogy az a helyi olvasóközönség számára is közérthető legyen. Ugyanakkor azonban az is felmerül, hogy lehetséges-e ez a tudományos érték túlzott csökkenése nélkül. Fontos kérdés ez, mert hiszen a nemzeti történeti kutatások értékes segítséget kaphatnak a helytörténeti kutatásoktól. A téma jelentőségét bizonyítandó, először is áttekintést nyújtunk a norvég helytörténeti munkákról.

Helytörténeti kutatások

Norvégiában jelenleg a községek és városok több mint felében folyik helytörténeti munka. A többi helység legtöbbször már elkészült a helytörténeti monográfiája. Megállapítható tehát, hogy hamarosan a legtöbb településnek meglesz a története. Ez azonban nem gátolja, hogy folytassák a helytörténeti kutatásokat, akár a helyi közösségek történetére vonatkozó újabb tanulmányokkal, akár más formában.

A helytörténeti irodalom mennyisége, típusai

A helytörténeti tevékenység eredményeként születő helytörténeti irodalmat két fő csoportba lehet sorolni, úgymint várostörténet („byhistorie”) és a községtörténet („bygdehistorie”). A helytörténeti irodalomban található olyanok, amelyek a helyi közösséget a maga teljességében tárgyalják, és olyanok, amelyek a közösségek legkisebb egységeiről szólnak. Ez utóbbiak az ún. farm- és családtörténetek, vagyis egy közösség paraszti vagy zsellérportáin élő családok monográfiáinak gyűjteményei. Van ezenkívül számos helytörténeti évkönyvünk is. Végül a helytörténet egyes témáiból is válogathatunk történeti tanulmányokat.

Ez alkalommal csupán az olyan típusú helytörténeti munkákkal foglalkozunk, amelyek a város vagy község történetét a maga teljességében tárgyalják, azaz a város- és a községtörténetekkel. Az 1970–1979 közötti években mintegy 30 kötetnyi városmonográfia és 155 községtörténet jelent meg Norvégiában. Ezenkívül megjelent 30 kötet körzet- vagy regionális monográfia, vagyis több helység történetét tárgyaló történeti mű is. Mindenesül tehát az elmúlt évtizedben pár száz kötetre való helytörténettel lettünk gazdagabbak. Világossá válik az elmúlt 50 esztendő fejlődése, ha a községtörténet műfaját nézzük: az 1930-as években 20 kötet, az 1940-es években 30, az 1950-es évtizedben 55, és az 1960-as években 75 kötet jelent meg. Az utolsó évtized termése tehát a maga 155 kötetével a megelőző évtized kétszerese. Ez a több évtizedes fejlődés sokat mond, mind a helytörténet, mind pedig az általában vett történelem iránt megnövekedett érdeklődésről is. Ez részben visszavezethető a települések anyagi helyzetének javulására.

Kezdeményezés, megbízók, kutatók

A helyi települések rendszerint magukhoz ragadják a kezdeményezést az ilyen típusú történeti munkálatok során, mivel a tevékenységet szinte kivétel nélkül ők finanszírozzák, ugyanők nevezik ki a szerkesztő bizottságokat is. A szerzői megbízásokat rendszerint egyetemi végzettségű történészeknek adják. Az amatőrök, akik korábban a helytörténeti kutatások tevékeny közreműködői voltak, újabban kisebbségbe kerültek. A célkitűzés azonban mind a megbízók, mind pedig a szerzők számára továbbra is ugyanaz maradt: minél több olyan olvasóhoz szóljanak, akik csak a szokványos iskolai történeti ismereteket sajátították el. Ez azt jelenti, hogy a helytörténészeknek, a maga tudományos háttérével is oly módon kell feldolgoznia a témát, hogy az népszerű stílusú és könnyen érthető legyen, egyúttal azonban megőrizze tudományos színvonalát.

Az anyagi eszközök és a kutatási ráfordítások felhasználása

Az évenként megjelenő nagy mennyiségű helytörténeti irodalom egyben azt is jelenti, hogy éppen ez a műfaj adja a történettudomány éves „termelésének” legnagyobb részét, továbbá azt is, hogy mind a pénz-, mind a munkabefektetésben is ez teszi ki a legnagyobb tételt. Az anyagi eszközök és a kutatási ráfordítások felhasználása több tekintetben is számottevő: említhetjük a helyi művelődéspolitikai és anyagi szempontokat, vagy a szakképzett kutatók igénybevételét és a kutatási célkitűzéseket is. Itt azonban elsősorban azt taglaljuk majd, hogyan lehet elkészíteni egy helytörténeti monográfiát, ha az a cél, hogy az az érdeklődő, de nem szakképzett olvasóhoz szóljon. Ennek tárgyalása során azonban nem feledkezünk meg az említett többi szempontokról sem.

A nagyszámú helytörténeti programterv megvalósításához szolgáló anyagi eszközök előteremtésére számos lehetőség kínálkozik. Ezek pedig erősen befolyásolják a különböző tervezetek közül való választást. De különbözőek az olvasók kívánásai és igényei is. Épp ezért lehetséges, de nem kívánatos egyfajta szoros mintát szabni egy-egy helytörténeti munka megalkotására. Lehet azonban olyan irányelveket adni, amelyek alapul szolgálhatnak a megbízók és a szerzők közötti tárgyalások és tervezések során.

A földrajzi és a társadalmi keretek

Mivel éppen a községek (Kommunen), azaz Norvégiában a legkisebb közigazgatási egységek illetékesek szokás szerint a helytörténeti programtervek ügyében, szinte magától értetődően ugyanők adják a helytörténeti mű keretét is. A községek egyben igen gyakran régi – nem csupán világi, hanem egyházi – közigazgatási egységek is, amelyeknek gyökerei a régmúltba nyúlnak vissza. Am ha rendszerint a község adja is egy-egy helytörténeti kutatás kereteit, ez nem akadály annak, hogy a tervek által felölelt földrajzi terület, valamint a népesség nagysága igen különböző legyen: egy eldugott, pár ezer lakosú község, egy város környéki település, vagy éppen egy jelentős nagyságú város. Már csak ezért sem lehet szoros mintát szabni a norvég helytörténetírás számára. Néhány éve növekvő érdeklődés figyelhető meg egy-egy szélesebb térség, nevezetesen 3–4, vagy több olyan szomszédos község történelmének kutatása iránt, amelyek együttesen gazdasági-földrajzi egységet alkotnak. Ezek a körzettörténeti kutatások új megközelítési módokat és új távlatokat nyújtanak. Azonban itt is a legszívesebben olyan térséget választanak, amelyre olyan jellegű gazdasági és társadalmi közösség jellemző, amelyet a társadalom egységének tekinthetünk. Azt is mondhatjuk tehát, hogy egyformán társadalomtörténeti jellegű a tevékenység, akár nagyobb, akár kisebb térséggel foglalkozik is a helytörténész. Norvég szempontból nézve ugyanis úgy lehet meghatározni a helytörténetet, mint a helyi társadalom történetét.

Időbeli elhatárolás

A helytörténész egyik célkitűzése magától értetődően az, hogy a helyi társadalom történetét a kezdektől visszavezesse. Voltaképpen csak a források hiánya gátolja, hogy ezt a célt elérje. Ami pedig a legújabb kort illeti, a helytörténészek hajlamosak arra, hogy jóval napjaink előtt – legszívesebben 30–40 évvel ezelőtt – húzzák meg a határt. Jóllehet emellett sok indokot lehet felhozni, az ilyen elhatárolás mégis alig védhető, ha súlyt fektetünk a helytörténeti feltárás egyik fő indítékára: bemutatni és megmagyarázni az olvasónak, hogyan fejlődött saját, szűkebb helyi közösségük. Ha ugyanis el akarjuk érni ezt a célt, akkor napjainkig kell vezetnünk a történelem ábrázolását.

Ez a követelmény a történelemmel szemben számos nehézséget támaszt, olyan jellegűeket, amilyenekkel a régebbi történelemmel foglalkozván, nem találkozunk. A személyi jogok védelmének fontos kérdése éppen a legújabb kori helytörténetben jelentkezik nagy súllyal, és ezt a kérdést is meg kell tárgyalni. Abból a célból, hogy a nyilvánvalóan fennálló korlátokat áttörjük, szemináriumokon, szakkikkekben tárgyaltuk a források kiválasztásával és kezelésével, valamint a problémafelvetéssel kapcsolatos kérdéseket.¹ Tekintettel az említett problémákra, amelyek a legújabb kori helytörténet művelése során jelentkeznek, továbbá, mert a modern helyi társadalom fejlődése legújabb kori történelmünk egyik fő kérdése is, kidolgoztunk egy kutatási programtervet A modern helyi társadalom fejlődése (kb. 1880–1980) címmel.

Forma és szerkezet

Egy helytörténeti mű formáját és szerkezetét illetően két fő típust lehet megkülönböztetni. Erős hagyománya van a messzemenő tematikus felosztásnak, különösen a községtörténet-írásban. Az ilyen típusú munkákban témák hosszú sorában tagolják a helyi közösség történelmét. Minden egyes témát egy-egy külön fejezet tárgyal, és az egyes fejezetek között – amelyeket rendszerint különböző szerzők is írnak – gyakran nincs semmiféle kapcsolat. Az ilyen módszert – különösen a képzett történészek – általában kevésbé gyümölcsözőnek találják.

Az ímént vázolt széles időkeret, valamint a helyi társadalom – különösen az újabb kori – gyors és gyökeres átalakulása mind a szerzők, mind pedig az olvasók érdeklődését a különböző korszakokban végbement változásokra terelik: a népességben, a munkaviszony terén és a társadalom szerkezetében tapasztalható változások pedig szükségszerűen azzal a követelménnyel járnak, hogy remélhetőleg nem csupán a történet, hanem az olvasó is megkérdézi, mik az okai ezeknek a változásoknak. Ezután kézenfekvő, hogy a *történeti művet ne témákra, hanem korszakokra bontsák*. Döntő kérdéssé válik ez akkor, ha a fő téma éppen egy kis közösség története; ilyenfajta történelmet ugyanis nem lehet elkülönült témákban tárgyalni, ez szintézist követel, amit kizárólag a közösség történetének időrendi tagolásával lehet elérni. A korszakokra osztás alapját a helyi társadalom fejlődésének ritmusában kell keresni. A fejlődés irányának vagy ütemének megváltozásai – tekintettel a népesség letelepedésére, a gazdasági és társadalmi vagy a közigazgatási és kulturális viszonyaira – alapot adhatnak a beosztás számára. Olykor a forrásadottságok is befolyásolhatják a korszakok közötti határ megvonását (pl. az 1660-as évek átfogó népességtörténeti és agrártörténeti forrásai). Ahhoz tehát, hogy a korszakolást a helyi közösség sajátos története alapján hajtsuk végre, először is az szükséges, hogy a legfontosabb források sorozatát segítségével képet kapjunk a fejlődés legfontosabb jellegzetességeiről. Célszerűnek tűnik elsőként egy statisztikai áttekintést nyújtó összeállítás készítése, ami tulajdonképpen egy termékeny bevezetés lehet a helyi társadalom történetének kutatásához.

A témák

Ha elfogadjuk, hogy a helytörténetírás témája a helyi társadalom története, akkor tulajdonképpen elérkeztünk a központi kérdésfelvetéshez: milyen fejlődést rögzíthetünk ebben a társadalomban, és mik voltak ennek a fejlődésnek az előfeltételei. Az időszakok megállapításától függetlenül választunk egy korszakot, hogy rámutassunk, milyen témák és milyen kérdések lehetnek időszerűek. Ugyanakkor taglaljuk a rendelkezésre álló legfontosabb forranyagot is.

A kulturális táj

Különösképpen egy olyan műben, amelyet a nagyközönségnek szánunk, előnyös lehet elsőként bepillantást engedni az olvasónak a kulturális tájba, oly módon, hogy miként festett az a tárgyalt korszak kezdetén és hogyan fejlődött egy-egy korszak során. A legújabb korban a szükséges forranyagot a térképeken, fényképeken és a szóbeli hagyományban találjuk, mindeneelőtt azonban a táj látható nyomain. Ha régebbi korszakokról nincsenek ránk maradt egykorú leírások, talán éppen a tájban fellelhető maradványok az egyedüli források a történetéhez.

Település és népességfejlődés

A következő fejezetben azután rátérhetünk a népességtörténet tárgyalására. A XVII. század második felétől egyebek mellett a népszámlálások és az egyházi anyakönyvek szolgáltatják az alapokat a népességfejlődés tárgyalásához. A forranyag ugyan megengedi a demográfiai fejlődés beható tanulmányozását is, a helytörténetészeknek azonban valószínűleg le kell mondania a demográfiai sajátosságokról, és inkább a fő vonalakra kell összpontosítani, ha nem akarja elveszteni olvasója érdeklődését. 1665-nél korábbi lakosságszámokat (Norvégiában – A ford.) nem ismerünk. Ténylegesen csupán a letelepedés fejlődését tudjuk némileg követni. A XVI–XVII. századi településtörténet legfontosabb forrása a kamarai anyag. Ez a korábbi településtörténethez is szolgáltat értékes adalékokkal. Ezenkívül a helyneveket és a régészeti anyagokat is hasznosítani kell, és meg kell vizsgálni a talajviszonyokat is a célból, hogy a településfejlődés hosszú fonalát végigkövessük. Ennek alapján a népesség számára vonatkozó becslésekbe is bocsátkozhatunk.

Az erőforrások

A korszak településtörténete és a népességszáma célszerű kiindulási pontot jelent a szerző számára, hogy őt és olvasóját tovább vezetni képes kérdéseket tehessen fel. A helyi társadalom fejlődésének feltételeire vonatkozó kérdés az erőforrások feltételeinek tárgyalásához vezet, ezek korszakról korszakra a szükségletek arányában, a kiaknázás feltételei szerint, továbbá a kihasználás vagy pazarlás mértékében változnak. A régebbi korszakra nézve általában hiányos a forranyag, gyakran csupán becslésekre lehet hagyatkozni. Az elmúlt 100–150 évre vonatkozólag azonban a nyilvánosságra hozott statisztikák, jelentések és térképek formájában egyre inkább javulnak a források. A rendelkezésre álló vagy kívülről teremtett fejlődési feltételek közé nem csupán a természetes közlekedési lehetőségeket kell számítani, hanem az állam által létesített közlekedési eszközöket, pl. a vasutakat és az átmenő utakat is.

A gazdaság

Azt kérdezzük, hogy kereste a megélhetését térségünk népessége és hogyan fejlődött a korszak során a gazdasági élet? E téma terjedelme folyton növekszik, a teljesen az őstermelési (Primärnahrungen) szektorok által uralt régebbi koroktól a kereső foglalkozások széles választékát nyújtó modern gazdaságig, ahol a másodlagos és a harmadlagos foglalkozások (a feldolgozó és szolgáltató-, háttérjellegű ágazatok – A ford. megj.) már régen vezető helyet foglalnak el. A forrásanyag jellege és köre a régebbi korszakokban szinte teljesen hasonló a településtörténet forrásaihoz, és az idők során is hasonlóképpen változik. A XVI. században és a XVII. század első felében a kamarai anyag jelenti a fő forrásbázist, miközben az utóbbi század második felétől az „agráranyakönyvek” (Agrarmatrikeln) és a népszámlálások is előtérbe kerülnek. Később azután a források olyan terjedelmessé válnak, hogy a helytörténész számára a leghasznosabbak kiválasztása jelenti a legnehezebb feladatot. Amíg az emberi emlékezetet vissza lehet vezetni, fontos ezt a forrást is hasznosítani, mert itt az ember sok olyan ismerethez juthat, amit az írott forrásokban nem talál meg, valamint azért is, mert az élő hagyomány és a múltékonny szóbeli beszámoló az átlagos olvasónak tetsző módon ábrázolják az életet.

A társadalmi szerkezet

Egy-egy történelmi korszak gazdasági fejlődésének ábrázolása magába kell hogy foglalja a különböző foglalkozások gazdasági eredményeinek taglalását is. Ehhez kapcsolódik annak vizsgálata, hogy az előállított gazdasági javak miként oszlottak meg a helyi társadalom különböző csoportjai között, továbbá, hogy a gazdasági tevékenység eredménye milyen mennyiségben vándorolt a helyi társadalomtól a földbirtokosokhoz, fakereskedőkhöz, központi intézményekhez stb. A gazdasági fejlődésnek a társadalmi szerkezetre, a társadalmi rétegződésre gyakorolt hatás kutatásáról van tehát szó. A legrégebbi korokban a már említett forrásfajtákat kell használni. A XVI. és XVII. században a kamarai anyag, az agrárkönyvek és a népszámlálások a legfontosabbak, a XVII. század végétől pedig a hagyatékfelosztások terjedelmes anyaga hasznosítható a társadalmi szerkezet rendszeres tanulmányozásához. Az igazságszolgáltatás jegyzőkönyvei ugyanebből az időszakból elszórtabb, de mégis nagyon értékes bepillantást engednek a társadalmi viszonyokba. Miként az utolsó néhány évszázad gazdaságtörténetében a legsúlyosabb problémává a hatalmas anyagból a legértékesebb források kiválasztása vált. Itt is fel kell hívni a figyelmet a szóbeli forrásokra.

A társadalmi tevékenység

A helyi társadalom történetében központi helyen áll a kérdés: tagjai milyen mértékben tevékenykednek annak érdekében, hogy tényleges társadalmat és ily módon közösséget alkossanak. E téren fontos téma a helyi közigazgatás, a közséppolitika, a helyi igazságügy, az egyház, az iskola stb. Ismereteket kell azonban szerezniünk a helyi társadalmon belüli szűkebb egységek együttműködési formáiról is – elsősorban a szomszédságokban, az iskolák köreiből, a sokfajta és folyton növekvő számú kis egyesületekben –, különösen a múlt század végétől. A szóbeli hagyományok, a magánlevéltárak, a fényképek és a helyi sajtó a legfontosabb forrásai e kis egységnek. A hivatali és közösségi levéltárak pedig a közösségi intézmények történetének forrásbázisai.

A helyi társadalom és a nagyobb társadalom

A helyi közigazgatás, igazságügy, egyház és iskola tárgyalása elvezet a helyi társadalom és a nagyobb társadalom – a közösség és az állam – közötti viszony taglalásához. Ebben az összefüggésben tárgyalhatjuk az adókat, a hadügyet és a helyi társadalom egyéb szolgáltatásait éppúgy, mint más, a községi közigazgatás és az állam viszonyát illető kérdéseket.

Kulturális tevékenység

A helyi társadalom történetét napjainkban azzal a fejezettel lehet lezárni, amely ezt a társadalmat egyfelől a kultúra alkotójaként, másfelől pedig befogadjaként tárgyalja: melyek e korszak kultúrájának jellemző vonásai és milyen kulturális örökséget vettek át az utódok nemzedékei ettől a korszaktól. Miként járult hozzá a helyi társadalom e korszak általános művelődéstörténetéhez?

Néhány szó az olvasóhoz

Lehetséges-e végül is a történetész-szempontról nem szakképzett, de érdeklődő olvasót közel hozni saját helyi társadalmi történetéhez, ha az itt vázolt irányelvek szerint állítjuk össze a történeti művet? Sajnos kevés konkrét adatunk van arra vonatkozóan, hogy miként lehet az érdeklődő olvasónak leginkább tetsző módon megfogalmazni a történeti kutatások eredményeit. Mindazonáltal néhány megfigyelést és szempontot mégis kiemelhetünk. A helytörténetész munkájában rejlő nagy előny éppen az, hogy olyan helyi sajátosságokat, személyeket és viszonyokat tárgyal, amelyekhez olvasója bizonyos tekintetben személyes kötődést érez és amelyek mindenestre jelentős mértékben ismertek is az olvasó számára. A helytörténetírásnak éppen ezeket a sajátosságait lehet maximálisan kihasználni. A társadalom különböző területeinek fejlődését konkrét példákkal kell bemutatni és azokat a személyeket is, akikkel forrásainkban találkozunk, mint hazai környezetükben cselekvő embereket kell szerepeltetnünk. Feltételezhetjük, hogy az összes fejezet között érthető és világos logikai összefüggést feltáró ábrázolásmód önmagában is képes arra, hogy megragadja az olvasót. Feltétel továbbá, hogy a kifejezésmódban és stílusban is megfeleljünk az érthetőség követelményének. Az illusztrációknak hozzá kell járulniuk a téma kézzelfoghatóvá tételéhez, a térképeknek és a fényképeknek pedig kell arról gondoskodniuk, hogy az olvasó helyhez tudja kötni a szerző által tárgyalt eseményeket, továbbá érthető ábrákkal kell szemléletessé tenni a táblázatok számadatait, az ilyen táblázatokat ugyanis az olvasó szokás szerint nyugodt lelkiismerettel figyelmen kívül hagyja.

Ha azon fáradozunk, hogy a történelmet így módon lehetőleg könnyen érthetővé, sőt érdekesítővé tegyük, akkor másfelől lehetővé válik, hogy bizonyos követelményeket a tudományos minőséggel szemben is teljesítsünk. Azt is figyelembe kellene vennünk, hogy olvasóink képzettsége nem megváltoztathatatlan. Az oktatás egyre javul és az utóbbi évtizedben a helytörténetet is egyre magasabb fokon vonták be a tananyagba. Ez azt jelenti, hogy – különösen a fiatalok – mindinkább jártasakká válnak a helytörténetben. Ezenkívül a helyi történeti egyesületek tevékenysége révén – tanfolyamok, előadások és évkönyvek segítségével – továbbképzés is folyik, aminek kétségtelenül jelentős hatással kell lennie olvasóinkra.

Ily módon a tudományos képzettségű helytörténetész értékesen járulhat hozzá a nemzeti történeti kutatásokhoz, ugyanakkor a történeti kutatás eredményeit népszerű, de tudományosan is megfelelő formában közkinccsé teheti a szélesebb közönség számára.

(Fordította: Pálmány Béla)

Rolf Fladby

¹ Fladby professzor itt hivatkozik a cikkének irodalomjegyzékére, azonban ezek – egy kivétellel – norvégül, norvég folyóiratokban, szakkönyvekben jelentek meg, így felsorolásuktól eltekintünk (Fordító.)

Lepedőszél részlete. Erdély, XVII. szd. vége
(Hornyák László)

*Nemzetiségi falvak
táblái*

Ára: 6 Ft

1983/4

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

*Szervátiusz Jenő a Vigadóban, kiállításán, 1983. márciusában
(Szabó T. Ádám felvétele)*